

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap*

RAPPORTAGE PROJECT MAATREGELEN

Project Tjessens

**OPHOING VAN EEN RIJKSMONUMENT IN
AGRARISCH GEBRUIK**

Inhoud

Aanleiding	3
Begrenzing	4
Afbeeldingen	4
Uitdaging/probleemstelling	5
Geschiedenis	5
De resultaten van de jaarlijkse metingen tot dusver	7
Opbrengst en leermomenten	8

Aanleiding

Zoals in de beleidsbrief “Erfgoed telt” is verwoord zal de komende jaren het kabinet extra investeren in archeologie. Een flink deel van het beschikbare budget is bestemd voor de instandhouding van archeologische rijksmonumenten.

Uit een steekproef blijkt dat er sprake is van een fikse achterstand in het onderhoud van deze monumenten. Willen we dit erfgoed als bron van ons gemeenschappelijk verleden behouden, dan is beheer en soms het treffen van inrichtingsmaatregelen wel noodzakelijk. Weliswaar is de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM) beschikbaar maar deze blijkt voor particuliere eigenaren van een archeologisch monument een matig bruikbaar instrument te zijn.

Het kabinet zet bij archeologische rijksmonumenten in op een integrale aanpak: betere communicatie met eigenaren, financiering van klein onderhoud en het opzetten van een archeologische monitor.

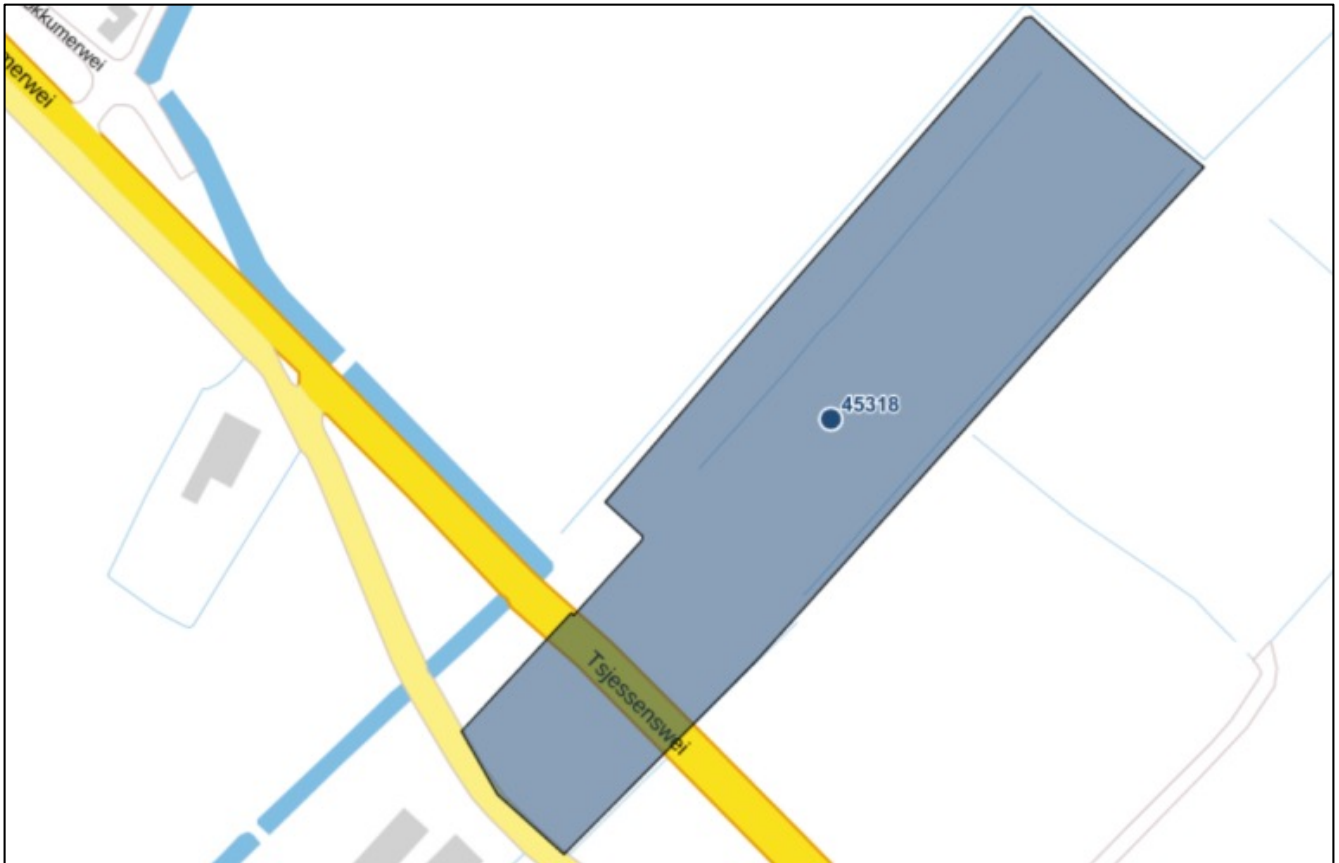
Vandaar dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) gestart is met het programma Instandhouding van Archeologische Rijksmonumenten dat loopt tot en met 2021. Doel van het programma is deze bronnen voor toekomstige geschiedschrijving en de beleving daarvan veilig te stellen.

Een van de projecten binnen het programma is het project Maatregelen. In dit project worden op enkele rijksmonumenten specifieke inrichtings- en beheermaatregelen uitgevoerd. Daarbij kunnen kennis, voorgestelde ingrepen en strategieën in de praktijk worden getoetst. De onderwerpen worden zo gekozen dat ze als voorbeeld dienen voor een grotere groep monumenten.

Project Tjessens

Gegevens	
Provincie	Fryslân
Gemeente	Noardeast Fryslân
Plaats	Waaxens
Monumentnummer	45318
Coördinaten	190143 / 597380
Redengevende omschrijving monument	Terp. Datering: omstreeks begin jaartelling.
Bijzonderheden	Op de terp stond sinds de late middeleeuwen de stins en na de middeleeuwen de state Tjessens. Dit groeide in de loop der eeuwen uit tot een omvangrijke buitenplaats met hoofd en bijgebouwen in een uitgestrekte parkaanleg. De bebouwing is aan het einde van de 19 ^e eeuw gesloopt, de laatste bomen werden tijdens de Tweede Wereldoorlog gerooid, waarna het terrein in grasland werd omgevormd. Het monument was lange tijd als grasland in gebruik. De huidige gebruiker heeft het terrein als akker ingericht, met jaarlijkse grondbewerking, zoals ploegen, als gevolg. Om schade aan archeologische resten te voorkomen heeft de agrariër met medewerking van de RCE het terrein met 30 centimeter opgehoogd. Jaarlijkse monitoring van de ophogingslaag laat zien dat deze bestand is tegen jaarlijks ploegen.
Historisch gebruik	Grasland
Huidig gebruik	Akkerland
Jaar aanwijzing	1975
Aard project	Aanbrengen van een bufferlaag op akkerland
Status project	Uitgevoerd in 2014, monitoring tot 2025.
Kosten project	Ca €30.000,-- (betaald door de gebruiker van de grond)

Begrenzing

Figuur 1: begrenzing van het monument

Afbeeldingen

Figuur 2: Het terrein vanuit het westen gezien. RCE, Jos Stöver

Figuur 3: de hekpijlers aan de Tjessenswei. RCE, Jos Stöver

Uitdaging/probleemstelling

De instandhouding van archeologische rijksmonumenten in agrarisch gebied is het meest gediend met gebruik als grasland. Deze teelt behoeft immers nauwelijks grondbewerking. Het omvormen van grasland naar akkerland is ongewenst, want het kan leiden tot schade aan het rijksmonument. Ook kan agrarische grondbewerking als ploegen leiden tot afvlakking van het reliëf van het monument, waarbij op den duur archeologie houdende lagen worden geraakt en beschadigd. Teeltwisseling van gras naar akkerland is derhalve vergunningplichtig ex artikel 11 van de Monumentenwet.¹ Dit is relatief onbekend bij agrariërs; zij zien teeltwisseling als regulier gebruik. Er worden dan ook weinig vergunning aangevraagd voor het omzetten van gras- naar akkerland.

Maar wat nu als een boer aanbiedt om het land met 30 centimeter schone grond op te hogen en niet dieper te ploegen dan 20 tot hooguit 25 centimeter. Is het bodemarchief dan afdoende beschermd? En wat voor effecten hebben ploegwerkzaamheden op die ophogingslaag? Leidt dit tot slijtage van de ophogingslaag, zodat de ploeg uiteindelijk toch weer archeologische resten raakt?

Geschiedenis

Op 25 januari 2011 meldde de gemeente Dongeradeel (nu Noardeast Fryslân) grondwerkzaamheden op het archeologisch rijksmonument Tjessens, gelegen aan de provinciale weg tussen de terpdorpen Waaxens en Holwerd. De werkzaamheden zijn stilgelegd. Vervolgens werd in overleg getreden met agrariër.

Uit het overleg met de agrariër, die Tjessens al geruime tijd huurt van de Stichting Van Harinxma thoe Slooten², bleek dat hij het grasland naar akkerland wilde omzetten. Hij is eigenaar van een akkerbouwbedrijf dat zich specialiseert in poot aardappels. De agrariër: 'ik wilde het grasland omzetten naar akkerland. Ik hield er aanvankelijk schapen, maar dat leverde te weinig op. Bovendien is zo'n terp erg goede landbouwgrond. Dus ik dacht: ik vorm het om en zet er' wisselende teelt op. Eerst eens poot aardappels, dan weer een jaar mais, enzovoort... Ik wist dat het een archeologisch rijksmonument was en dat je er niet mocht graven en zo, maar had geen idee dat teeltwisseling vergunningplichtig was. Voor mij is dat gewoon agrarisch gebruik. Dat doe ik overal op mijn akkers'. Het bleef niet bij omzetting alleen, want om een akker te maken die over de gehele lengte goed bewerkbaar is, dienden tevens enkele restanten van de gracht van het voormalige landgoed Tjessens te worden gedicht.

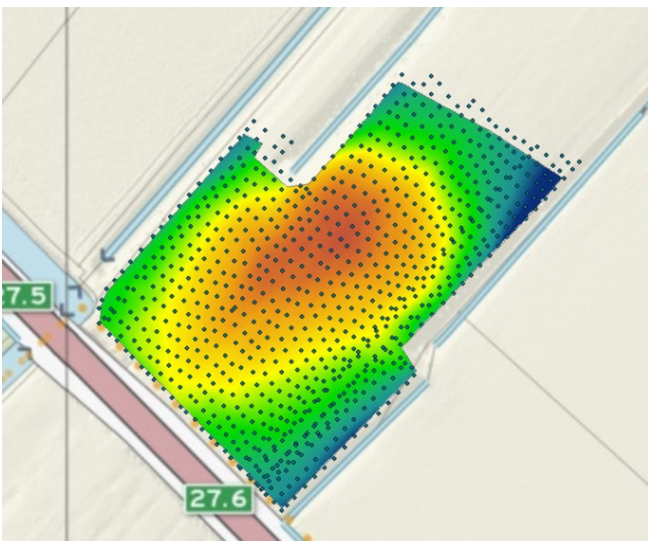
¹ Op grond van het overgangsrecht, artikel 9.1. van de Erfgoedwet, blijft artikel 11 van de Monumentenwet 1988 van toepassing.

² Aan de huur zijn geen voorwaarden voor het gebruik vastgesteld. Hiddema kan het land naar eigen goeddunken inrichten en gebruiken. De stichting is uiteraard van het project op de hoogte gesteld, maar gaf aan verder geen bemoeienis te willen hebben.

De boer vroeg toch vergunning aan bij de Rijksdienst voor de omvorming van het grasland naar akkerland en voor het dempen van een klein restant van de voormalige gracht van Tjessens, om zo de tot dan toe uitgevoerde werkzaamheden te legaliseren. Maar de vergunning werd geweigerd. De agrariër besloot vervolgens de zaak te laten voortkomen.

Voor de rechter ontvouwde de akkerbouwer voor het eerst een plan om de terp binnen het beschermde perceel met 30 cm op te hogen om zo de archeologische lagen te sparen. Hoewel de rechter uiteindelijk in het voordeel van de Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed besliste, verzocht hij de Rijksdienst om het voorstel van de agrariër toch serieus in overweging te nemen.

De Rijksdienst ging hierin mee en verleende de boer een tijdelijke vergunning voor de periode van tien jaar voor het ophogen van het rijksmonument om het als akkerland te kunnen gebruiken.³ Daarbij is de voorwaarde gesteld dat de vrijstellinsdiepte 25 cm bedraagt. Met een monitoringsprogramma, bestaande uit zeer nauwkeurige, jaarlijkse hoogtemetingen, kon gedurende de duur van de tijdelijke vergunning, worden onderzocht of de ophogingslaag aan slijtage onderhevig was.⁴ Voorwaarde was dat als er inderdaad sprake zou zijn van slijtage door het ploegen, de vergunning zou worden ingetrokken.

Figuur 4: de Meetpuntenkaart

De agrariër kon hier goed mee leven en kon de hand leggen op een partij schone grond waarmee het terrein kon worden opgehoogd. Alvorens het monument werd opgehoogd voerde de Rijksdienst een eerste hoogtemeting uit. Zo was het mogelijk om bij de volgende meting te controleren of er overal op de terp 30 cm grond was opgebracht, waarna het experiment kon beginnen.

Het monitoringsprogramma startte in de herfst van 2014. Gezien de glooiing van het terrein zijn de meetpunten opgenomen met een tussenafstand van 4 a 5 meter.

Uit de hoogtemeting na de eerste teelt bleek dat er ten opzichte van de eerste meting geen noemenswaardige verschillen waren opgetreden in de dikte van de ophogingslaag. Ook uit de metingen in de daarop volgende jaren bleken geen significante verschillen. Geringe verschillen wijzen erop dat er weliswaar grond wordt verplaatst, maar dat dat bij volgende ploegbeurten als het ware wordt gecorrigeerd. Aangenomen wordt dat de constante ploegrichting dwars op de hoogtelijnen op het opstrekende terrein hierbij een rol speelt. Wat bij het naar beneden rijden wordt afgeploegd, wordt bij het 'heuvelop' rijden weer aangevoerd, wat per saldo een slijtage van 0 cm oplevert.

De gemeente Dongeradeel, thans Noardeast Fryslân, maakte ten tijde van de inrichting van het rijksmonument bezwaar tegen het dichtwerpen van een klein deel van de nog resterende omgrachting. De boer wilde graag om dat het grachtrestant haaks op de ploegrichting stond en een hindernis vormde bij het ploegen, waarbij er meerdere malen met de ploeg gekeerd diende te worden, met sterke insparing als mogelijk gevolg. De gemeente was bevreesd voor verlies van de herkenbaarheid en de herinneringswaarde van het monument als voormalig stateterrein.

Met de gemeente is daarom afgesproken dat het verlies van de 'leesbaarheid van het monument zou worden gecompenseerd, door de plaatsing van twee replica's van hekpijlers bij de voormalige entree van het stateterrein. Hierop zou de naam Tjessens worden weergegevens, alsmede het wapen van het adellijke geslacht Tjessens. Ook was het mogelijk om een infopaneeltje op de hekpijlers te bevestigen zodat passanten meer te weten konden komen over het rijksmonument.

De proef op Tjessens is thans halverwege en tot dusver zijn de resultaten zeer bemoedigend. Om dit luister bij te zetten en te vieren zijn de hekpijlers op 31 oktober 2019 feestelijk door de gemeente en de RCE gezamenlijk onthuld.

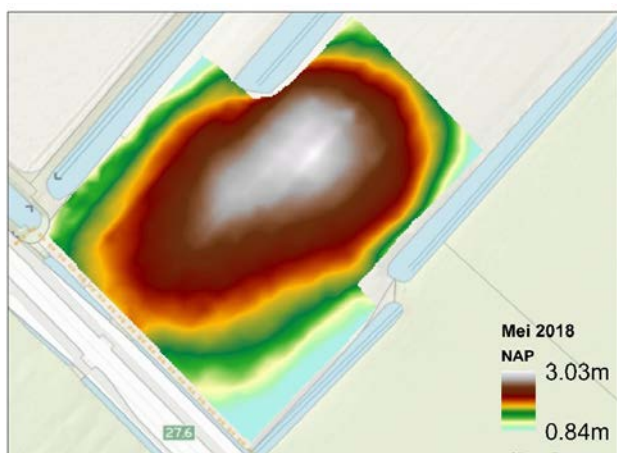
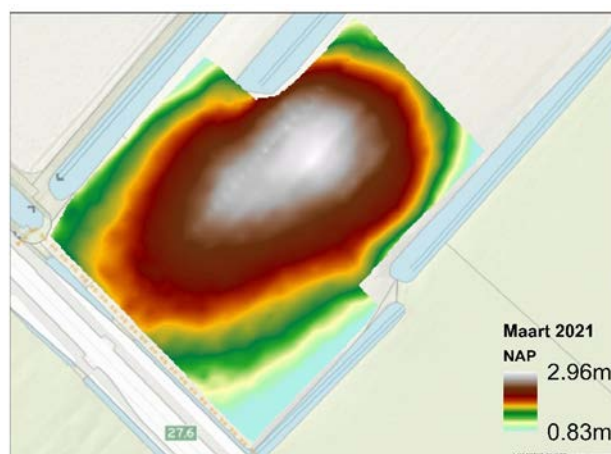
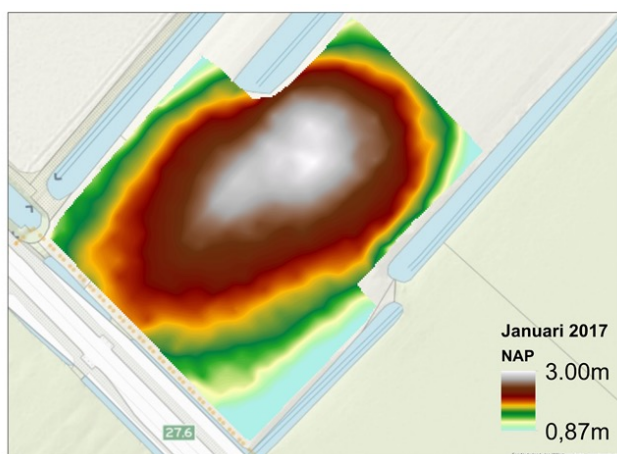
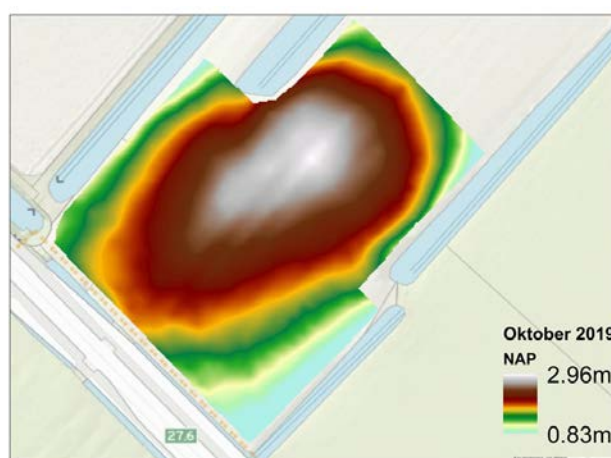
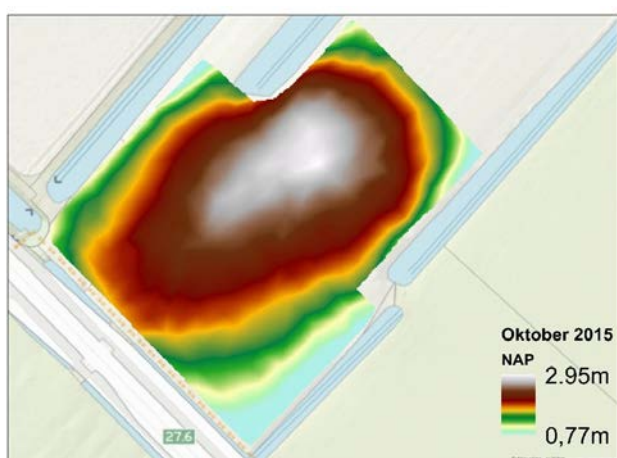
³ Dit was binnen de reguliere vergunningprocedure te realiseren. De constructie is wel grondig onderzocht op eventuele 'mazen in het net' door de afdeling juridische zaken. Na de 'proeftermijn' van tien jaar wordt bij een positief resultaat automatisch een definitieve vergunning verleend.

⁴ De monitoring wordt jaarlijks in overleg met de agrariër uitgevoerd door de velddienst van de RCE met behulp van Leica GS18 T LTE Performance. De interpolatie van de meetpunten is gedaan met het Natural Neighbor algoritme in Spatial Analyst van ESRI.

De resultaten van de jaarlijkse metingen tot dusver

Na een periode van zetting zijn vanaf oktober 2015 op het terrein hoogtemetingen uitgevoerd conform een vast grid (zie figuur 4). Er is naar gestreefd om deze metingen ieder jaar in de oogst, na de oogst uit te voeren. Dat is door weersomstandigheden niet altijd gelukt. Soms was het terrein zo nat dat betreding geen zin had.

De hoogtekarten laten zien dat er tot nu toe van afvlakking van het reliëf nauwelijks tot geen sprake is. Het monitoringsprogramma is thans ongeveer halverwege. Er zullen tenminste nog vier jaarlijkse metingen volgen.

Figuur 5: Kaartjes van de hoogtemetingen op het archeologisch rijksmonument uit de jaren 2015, 2017, 2018, 2019 en 2021. RCE, Willem Derickxs

Opbrengst en leermomenten

Het project heeft veel opgeleverd voor de zorg voor onze archeologische rijksmonumenten:

1. Goede samenwerking met een agrariër is geen gemeengoed binnen de archeologische monumentenzorg. Het initiatief van deze boer en een wat meer 'open mind' van de RCE hebben hier het verschil gemaakt en geleid tot een goed resultaat en een goede relatie.
2. We hebben veel geleerd over de effecten van ploegen op een archeologisch rijksmonument. Bij gunstige opstandigheden (de juiste ploegrichting, een langgerekt kavel) hoeft ploegen niet per se tot afploegen van reliëf te leiden en daarmee tot schade aan het bodemarchief. Het evenredig op- en afploegen speelt daarbij een grote rol.
3. Ophoging kan een oplossing zijn voor in situ behoud van archeologische monumenten die als bouwland in gebruik zijn.

Er zijn ook enkele kanttekeningen te plaatsen:

1. De boer heeft hier zelf het initiatief genomen en ook alle kosten voor de ophoging voor zijn rekening genomen. Daartoe zullen niet alle boeren bereid zijn. Voorts betrof dit slechts een relatief klein terrein, waarvan ook maar een deel hoefde te worden opgehoogd, te weten de terp en de directe omgeving daarvan. Het ophogen van grote arealen akkers is waarschijnlijk niet haalbaar, want erg kostbaar. Met name de transportkosten kunnen hoog zijn.
2. Afgezien van de financiële kanten is het de vraag of de methode breed toepasbaar is. Andere terreinen zijn wellicht anders van aard en moeten derhalve op een andere manier worden beploegd (bijvoorbeeld een andere ploegrichting), waarbij wel sprake is van slijtage. Dit zou nader moeten worden onderzocht.
3. De landbouwkundige kwaliteit van de bufferlaag dient tenminste gelijk te zijn aan die van de oorspronkelijke bouwvoor, anders is er mogelijk sprake van inkomstenderving.

Colofon

RAPPORTAGE PROJECT MAATREGELEN

Project Tjessens. Ophoging van een rijksmonument in agrarisch gebruik
Auteur: Jos Stöver

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2022

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
info@cultureelerfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl